

Boris Golec*

Šolniki in slovensko uradno pismenstvo do srede 19. stoletja

Teachers and the Slovene official writing until the mid-19th century

Izvleček

Prispevek obravnava šolnike v širšem pomenu besede kot ustvarjalce uradovanih zapisov v slovenskem jeziku, preden je slovenščina leta 1849 postala eden od uradnih jezikov habsburške monarhije. Do srede 19. stoletja so slovenski dokumenti nastajali le izjemoma, še največ prisege, od srede 18. stoletja pa v večjem številu tudi prevodi oblastnih razglasov in od konca stoletja oporoke. V prispevku so zajeti vsi ugotovljeni primeri, v katerih je dokument potrjeno sestavil šolnik, in osvetljene okoliščine njegovega nastanka. Prvi tak dokument je šele iz srede 18. stoletja in je normativne narave. Dva prisežna obrazca za novosprejete tržane sta delo učiteljev, ki sta hkrati opravljala službo trškega pisarja. Učitelji in organisti so bili nadalje udeleženi pri zapisovanju ustnih oporok. V zadnjih desetletjih obravnavane dobe je čutiti njihov vpliv na povečano stopnjo pismenosti med kmečkim življenjem, ki se je prav tako odrazila v slovenskem (pol)uradovnem pismenstvu.

Abstract

The article discusses teachers in the wider meaning of the word as the creators of official writings in Slovene before this language became one of the official languages of the Habsburg monarchy in 1849. Until the mid-19th century, Slovene documents were an exception, mostly oaths; from the mid-18th century also large number of translations of official announcements and from the late 18th century also wills. The article includes all the established examples where a document was confirmed to have been created by a teacher, and throws light on the document's appearance. The first such document is from the mid-18th century and is of a normative nature. Two oath forms for the newly admitted market-town inhabitants are the work of two teachers, who also worked as market-town scribes. Furthermore, teachers and organ players were also involved in writing oral testimonies. During the last decades of the period in question, the influence of teachers can be felt in the increase in literacy among the rural population, which was also reflected in Slovene official and semi-official writings.

Ključne besede: šolniki, slovensko pismenstvo, uradovni dokumenti, prisege, oporoke

Key words: teachers, Slovene writings, official documents, oaths, wills

* Izr. prof. dr. Boris Golec, znanstveni svetnik, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana, e-pošta: bgolec@zrc-sazu.si.

V stoletjih pred priznanjem slovenščine kot enega od uradnih jezikov habsburške monarhije leta 1849 je v slovenskem jeziku nastalo zelo malo uradnih dokumentov. »Slovenski akti so v mestnem arhivu ljubljanskem beli vranovi,« je leta 1899 zapisal Anton Aškerc,¹ ko je kot prvi poklicni mestni arhivar po letu dni službovanja dodobra spoznal največjega in najpomembnejšega med mestnimi arhivi na Slovenskem. Njegova nekoliko pesniška prispodoba o belih vranah, ki ji je mogoče v celoti pritrditi, še zdaleč ne velja samo za Ljubljano in druga mestna okolja, temveč nasploh za uradno pismenstvo v slovenskem jeziku tja do srede 19. stoletja in deloma še čez. Od zatona srednjega veka do srede predprejšnjega stoletja poznamo manj kot petsto uradnih zapisov – med njimi je samo peščica povsem samostojnih dokumentov –, če ne upoštevamo tiskanih večjezičnih razglasov, ki se začenjajo šele leta 1754.² Pri večini sicer poznamo okoliščine nastanka ter pogosto tudi ime in funkcijo sestavljavca. Veliko večino predstavljajo prisege, zlasti sodne, ki jih je skupaj okoli tristo,³ za mnoge zvrsti besedil pa so znani zgolj maloštevilni primerki. Kljub maloštevilnosti slovenskih uradnih zapisov še vedno nimamo celovitega pregleda nad evidentiranimi ali vsaj nad vsemi objavljenimi besedili.⁴

V pričujočem prispevku se bomo ustavili ob vprašanju, v kolikšni meri so bili pri nastajanju slovenskih uradnih dokumentov ali bolje rečeno uradnih zapisov udeleženi šolniki. Izraz šolnik uporabljamo v širokem pomenu besede, ki se razteza od poklicnega učitelja prek priložnostnega poučevalca do organista in cerkovnika, imenovanega »šolmošter«, »šomašter« in podobno (v virih nemško »Schullemeister«, latinsko »ludi magister«), ki je bil odgovoren predvsem za sakralno glasbo.

O tem, kateri od ohranjenih slovenskih uradnih zapisov brez znanega sestavljavca so nastali pod peresom takšnega šolnika, lahko zgolj ugibamo oziroma sklepamo na podlagi indicev. In enako o siceršnji praksi nastajanja tovrstnih besedil, pri katerih so bili aktivno udeleženi učitelji, organisti, cerkovniki in podobni profili.

¹ Aškerc, Slovenski prisegi, str. 73.

² Prim. Reisp, O najstarejših tiskanih, str. 91–94. – Prim. Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, Ljubljana, Sekcija za zgodovino slovenskega jezika, Vaso Suyer, Kartoteka patentov.

³ Največji zbirki sodnih priseg, obe objavljeni, sta nastali pri patrimonialnem sodišču gospostva Bled (Ribnikar, Slovenske podložniške prisege) in ljubljanskega škofijskega gospostva (Golec, Ljubljansko škofijsko gospostvo).

⁴ Prvi seznam, ki zajema sicer tudi tiske in druge rokopise, a samo za obdobje med letoma 1600 in 1764, je bil objavljen v zgodnjih dvajsetih letih prejšnjega stoletja (Kidrič, Opombe k protiref. (katol.) dobi, str. 73–80), drugi in doslej zadnji pregled, omejen na uradne zapise ter časovno do osemdesetih let 18. stoletja, pa pol stoletja pozneje, v zgodnjih sedemdesetih letih (Koruza, O zapisanih primerih, str. 193–200, 244–254.). Dodati jima je treba še dva izbora razstavljenih arhivskih dokumentov iz let 1971 in 1982 (Umek (ur.), Slovenščina v dokumentih; Umek (ur.) idr., Iz roda v rod) in sumarni razvid objavljenih slovenskih priseg (1992), nastalih do začetka 19. stoletja (Košir, Prisega v slovenščini).

Zgodnja simbioza službe učitelja in pisarja

Tako kot pozneje, konec 18. in v prvi polovici 19. stoletja, ko najdemo učitelje v dvojni vlogi učitelja in trškega pisarja – o tem v nadaljevanju – smo v trških in manjših mestnih okoljih priča simbiozi obeh služb že veliko prej. V Črnomlju je, denimo, v protestantski dobi izpričan mestni pisar, ki je prevzel šolo za pregnantim luteranskim učiteljem. Ko je novi lastnik črnomaljskega gospostva grof Nikola Frankopan leta 1575 za pregnanega učitelja posredoval pri kranjskih deželnihih stanovih, je med drugim zapisal, da mestni pisar, zdaj obenem novi učitelj, ne obvlada »latinskega, cirilskega, glagolskega in podobnih tu potrebnih pisanj« (in *lateinischer, zirullischer, glagolischer vnnd dergleichen hie nottwendiger Schriften*);⁵ mož je bil v pisni obliki očitno več samo nemščine in je po lastnih besedah prevzel črnomaljsko nemško šolo.⁶ Grofovo poudarjanje potrebnosti znanja naštetih »pisanj«, ki so povezani z latinskim, srbskim in hrvaškim jezikom, je lahko sicer nekoliko pretirano, a vendarle utemeljeno glede na rabo latinice – humanistike za latinski in hrvaški jezik, glede na soseščino pravoslavnih Uskokov in prisotnost glagolske pisne prakse tudi v sami Beli krajini. Hrvaška pisarna je na belokranjskih gradovih izpričana prav od tega časa dalje (prvič z listino iz leta 1573), njen kontinuiran obstoj do prve polovice 18. stoletja pa je ugodno vplival na pismenstvo v domačem belokranjskem idiomu. Nikakor ne preseneča, da Bela krajina skupaj s prav tako obmejno Prlekijo izstopa po številnosti in še bolj po raznovrstnosti ohranjenih zgodnjenovoveških dokumentov v slovenščini. Slovensko pismenstvo je v Beli krajini dokumentirano le nekaj desetletij za hrvaškim, od konca 16. stoletja dalje, začevši z vpisi v sicer nemško vodeni cehovski knjigi metliških čevljarjev.⁷ Za udeležbo belokranjskih šolnikov v zgodnjem slovenskem uradovalnem pismenstvu sicer ni neposrednih dokazov, a je dovolj zgovorno že dejstvo, da je črnomaljski mestni pisar poučeval v tamkajšnji mestni šoli. Žal je arhiv mesta Črnomelj uničen, tako da od tam v nasprotju z Metliko ne poznamo nobenega slovenskega uradovalnega zapisa.

Na podobno združljivost službe je mogoče sklepati v grajskem okolju, kjer je bil gosposčinski uradnik zlahka hkrati tudi domači učitelj grajskih otrok. Za nobenega gosposčinskega uradnika, avtorja slovenskih priseg in drugih zapisov

5 Frankopan še piše, da je prejšnji učitelj Jernej Movrin poučeval v Črnomlju štiri leta, zdaj pa je grof zaradi novih okoliščin poslal domov nekaj fantov, ki jih je vzdrževal na črnomaljskem gradu in pošiljal v tamkajšnjo šolo (ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., šk. 93, fasc. 54/9, snopič 4, 15. II. 1575, pag. 1). – Netočna je Grudnova razlaga istega vira, da je Movrin – tega imenuje Mavrinc – »poučeval v črnomeljski šoli latinska, cirilska in glagolska pismena«, in še zlasti, da je Frankopan prosil stanove za njegovo ponovno nastavitev, »češ da je tak pouk na Kranjskem potreben, v Črnomlju pa že od nekdaj v navadi« (sic!) (Gruden, *Zgodovina slovenskega naroda*, str. 739–740). Prim. Weiss, Reformacija na Metliškem, str. 702–703.

6 Weiss, Reformacija na Metliškem, str. 702.

7 O tem natančneje: Golec, *Nedokončana kroatizacija*, str. 44–46.

v slovenščini, sicer ne vemo zagotovo, ali je obenem poučeval. V nič manjši meri niso bili za sestavljanje dokumentov, med drugim skromnih slovenskih, uporabni pismeni organisti in cerkovniki, torej šolniki v širšem pomenu besede, ki so ponekod vodili tudi šolo.

Organist Filip Jakob Repež v Starem trgu pri Ložu

Z enim takšnih župnijskih uslužbencev, verjetno najbolj znanim, se naša obravnava šele prav začne. Cerknčan Filip Jakob Repež (1706–1773), ki je znan del življenja deloval kot organist v bližnjem Starem trgu pri Ložu in tam tudi umrl, je v slovensko biografiko prišel kot »množitelj cerkvenopesemskega repertorija«. Znan je kot avtor več nabožnih, predvsem romarskih pesmaric in napotkov za pobožno življenje, natisnjenih in ponatisnjenih med letoma 1757 in 1775.⁸ O tem, da bi Repež vodil redno šolo, ni poročil. Takšne šole po oblastnih poročilih ni bilo v Starem trgu ne leta 1761, ko je tam še služboval kot organist, ne 1774, leto dni po njegovi smrti.⁹ Da pa je del tamkajšnje mladine opismenil prav on, ni najmanjšega dvoma. Koliko je bil udeležen tudi v uradovanju, ni drugih pričevanj kakor danes izgubljeni rokopis – slovenska navodila za starotrške organiste, naslovljena kot *Kransku samerkvanie ...*. Repeževo *Kransku zamerkvanje* je znano le iz objave v *Slovenskem narodu* leta 1878, potem ko ga je takratni starotrški župnik posodil neznanemu objavitelju.¹⁰ Objava navaja letnico 1726, ki jo povzema tudi vsa strokovna literatura,¹¹ vendar gre za očitno pomoto. Repeževa navodila organistom so v resnici nekaj desetletij mlajša, saj njihovega sestavljavca leta 1726, ko je imel komaj 20 let, sploh še ni bilo v Starem trgu, v samem besedilu pa najdemo letnico nastanka »ante quem non«: 1752. V objavo v *Slovenskem narodu* se je prikradla zamenjava številke: namesto 1726 je pravilna datacija bodisi leto 1756 bodisi 1762.

Navodila organistom so bila zapisana v matrikulo ali kartapan župnije Lož s sedežem v Starem trgu (*Matricula sive Cartapanus Parochiae Loosensis* itd.),

8 O Repežu gl. zlasti: Lukman, Repež (Repesh, Repish), str. 83.

9 Po poročilu ljubljanske reprezentance in komore so leta 1761 v Notranjskem okrožju delovale samo štiri šole, vse v današnji hrvaški Istri (ARS, AS 7, Deželno glavarstvo na Kranjskem, politični oddelek, šk. 75, lit. T, No. 4, Vol 1, 17. 8. 1761, 17. 9. 1761). Notranjski okrožni urad v Postojni je naslednje leto poročal, da bi bilo mogoče v okrožju ustanoviti več nemških šol, prvo v Starem trgu pri Ložu, pri čemer bi bil tamkajšnji župnijski organist [Repež] za mesečno plačilo 17 krajcarjev od vsakega učenca pripravljen poučevati fante nemško brati in pisati ter računati (prav tam, 2. 3. 1762). Leta 1774 je od lastnika gospodstva Snežnik prišlo v zvezi s šolami poročilo, da v župnijah Bloke in Lož ni šolmoštra, temveč zgolj organist, ki ne zna ne nemškega jezika ne brati niti pisati (prav tam, šk. 23, PP, lit. F, No. 12, Vol. 1, 4. 3. 1774).

10 Č., Pisanje iz starejših časov, s. p. [1–2]. – Prim. Kebe, *Loška dolina*, str. 387–388.

11 Prim. Legiša – Gspan (ur.), *Zgodovina slovenskega slovstva*, str. 310–311; Lukman, Repež (Repesh, Repish), str. 83.

izpisan z Repeževo kaligrafsko pisavo in sestavljen iz dveh delov. Prvega so sestavljala latinska navodila, kdaj so v župniji slovesne maše, žeganja in ustanovne maše ter koliko ob teh priložnostih prejmejo kaplani in organist. V drugem delu je Repež natančneje podučil svoje naslednike organiste o njihovih dolžnostih in pravicah: »Kransku zamerkanje za vse taiste, katiri za mano pridejo, bodo tukej naprej od več rijči nešli še bul zamirkanu koker v tem latinskem kartapanu odzgorej ...«¹² Zamerkanje obsega devet členov ali »zapopadkov«, od katerih je objavitelj leta 1878 priobčil le tiste, ki so se mu zdeli pomembnejši in zanimivejši. Ne vemo, ali sta bila v katerem omenjena tudi šola in organist kot šolmošter. Samo sklepati je mogoče, da bi objavitelj takšne omembe uvrstil med zanimivejše, če bi jih besedilo vsebovalo.

Oglejmo si šesti člen, v katerem Repež poseže globoko v zgodovino, vse do konca 15. stoletja, ko je bil v Ložu, maloprej povzdignjenem v mesto, izpričan prvi organist: »Ta šesti zapopadik. Tu se je tudi v starih pismah nešlu, de kadar so tega prviga organista tukej gori vzeli nu postavili, se je pisalu 1494. Ta čas so s tega mejsta Loža vsi purgarji vpricho cejle fare na s. Jurja dan se obligirali, de očejo organistu z[a] enu spoznanje od vsaciga hofštata vsaku leytu o veliki noči 2 sovda, koker za ene pirihe (ali koker po vsi fari od gospodarja gre) za kruh mu dajati. Kir pak le-tij sedanji purgarji na vejo, koku inu zakaj so njih stari dejdci ali očaki ta mejhini davek tem organistu oblubili, zatu kir le-tij mejstni ludje nič bire nu obene druge stvari ne dajejo, vender eni še nerodnu nu persilenu te petake odrajtajo, inu kirkoli ta cajt doužni ostanejo, potlej nikuli ne plačajo inu tudi o žeganji mu nič ne dajo.«¹³

Neznani objavitelj *Zamerkanja*, ki je verjetno tudi (so)kriv za njegovo izgubo, je opozoril na lepopisno pisavo, na opazne poteze loškega govora in na Repeža kot avtorja tiskanih del.¹⁴ Kot tak je starotrški organist seveda skrbel tudi za dosledno rabo pravopisa vključno s črkopisom. V literarno zgodovino je prišel zgodaj, že z *Bibliotheca Carnioliae* Marka Pohlina (1803), torej samo tri desetletja po smrti.¹⁵ Tako niti najmanj ne preseneča, da ga lahko štejemo za prvega znanejšega sestavljavca slovenskih uradovnih dokumentov iz vrst šolnikov, čeprav še zdaleč ni mogel biti najzgodnejši.

12 V izvirniku: »Kransku Samerkuanie. Sa vfe taiste katjri sa mano pridejo, bodo tukei naprei od vezh rijzhi nefhli fhe bul samirkanu, koker v tem Latinskem Cartapanu odsgorei ...«.

13 V izvirniku: »Ta sfesti sapopadik. Tu fe ie tudi v ' Starih pišmah nešlu, de kadar fo tega perviga organista tukei gori vseli nu postavili, fe je pisalu 1494. Ta zhas fo s'tega Meista Loosha vfi purgarji v ' prizho cejle fare na S. Jurja dan fe obligirali, de ozhejo organistu s' enu spoznanie od vřaziga Hofštata vřaku Leytu o veliki Nozhi 2 Souda, koker sa ene pirihe (ali koker po vfi fari od gospodarja gre) sa kruh mu dajati. Kir pak letij sfedanij purgarij navejo koku inu sakai so njih Stari Deidzi ali ozhaki ta meihini davek tem organistu oblubili, satu kir letij Meistni Ludie nizh Bjre, nu obene druge stvari nedaiejo vender eni fhe nerodnu nu persilenu te petake odraitajo, inu kirkoli ta Zait doushni ostanejo potlei nikuli ne plazhajo: inu tudi o Shegnanij mu nizh ne dajo.« Č., Pisanje iz starejših časov, s. p. [2].

14 Prav tam, s. p. [1 in 2].

15 Pohlín, *Kraynska grammatika*, str. 397, 538–539.

Splošna šolska naredba (1774) in s šolskim področjem povezano slovensko uradno pismenstvo

Normativno slovensko besedilo Filipa Jakoba Repeža se kar samo po sebi navezuje na veliko pomembnejši tekst normativne narave, nastal nekaj let po koncu Repeževega zemeljskega življenja. Odpira se namreč vprašanje, ali je kdo iz šolske sfere sodeloval pri slovenskem prevodu terezijanske Splošne šolske naredbe iz leta 1774 in kdo bi to utegnil biti. Splošna šolska naredba je po prevodih gorskih bukev (od 1582 dalje)¹⁶ drugi zakonski akt, preveden v slovenščino, in sploh prvi, ki so ga prevedli po naročilu države.

Okoliščin nastanka prevoda v podrobnostih ne poznamo, predvidevati pa je mogoče, da je prevajalec Janez Nepomuk grof Edling¹⁷ vsaj pri terminoloških zadregah potreboval pomoč kakšnega praktičnega učitelja, če že ni šlo za tesnejše sodelovanje s šolniki iz prakse, na kar kažejo znana dejstva. Edling, ki je na vseh treh stopnjah šolskega nadzorstva od krajevene do deželne opravljal nadzorniško službo,¹⁸ je prav v tem času uvedel posebno »vrhunsko« obliko pedagoškega izobraževanja. Na njegovo pobudo so se pri njem ali kakšnem drugem članu kranjske šolske deželne komisije enkrat na mesec sestajali ravnatelj in učitelji ljubljanske normalke ter razpravljali o pedagoških vprašanjih. Verjetno je v tem krožku nastala tudi zamisel o prevodu Felbigerjevega dela *Kern des Methodenbuches* in njegovega izvlečka o trivialkah. Slovenski prevod iz leta 1777, sicer jezikovno zelo slab, ni le prva pedagoška knjiga v slovenskem jeziku, ampak tudi prvi poskus uporabiti slovenščino kot jezik znanosti. Felbigerjevo delo je prevedel Edling ali pa ga je vsaj dal prevesti.¹⁹

Splošna šolska naredba, ki predstavlja temeljni mejnik v osnovnem šolstvu, je v nekaj desetletjih od svojega nastanka žela znatne sadove, čeprav ni v celoti dosegla svojih ciljev, tj. splošne šolske obveznosti in opismenjenosti. Povečana stopnja pismenosti med prebivalstvom se je konec 18. in še posebej v prvi polovici 19. stoletja med drugim pokazala tudi v produkciji slovenskih besedil in zapisov. Na drugi strani pa je to čas, ko je bila slovenščina od Jožefa II. dalje še bolj kot prej izrinjena iz uradnovalne sfere in kot jezik zapisov dopuščena le v vlogi pomožnega jezika, rabljenega v skrajni sili. Po njem so posegali zlasti pri prisegah, razglasih in drugih besedilih, namenjenih glasnemu branju, oziroma kadar so morali udeleženci določenega pravnega dejanja zapisano besedilo razumeti.

Tak primer je ustanovno pismo trivialne šole v Trnovem pri Ilirski Bistrici iz leta 1814, ki ga je v hiši tamkajšnjega rihtarja deloma lastnoročno in deloma s

16 Dolenc, *Gorske buke*.

17 Po naročilu dvorne pisarne naj bi Splošno šolsko naredbo prevedel Blaž Kumerdej, ker pa prevoda še po treh letih ni opravil, je deželno glavarstvo sporočilo dvorni pisarni, da je to delo prevzel Edling. Schmidt, *Zgodovina šolstva*, str. 241. – O Janezu Nepomuku grofu Edlingu (1751–1793) gl. zlasti Kidrič, Edling Janez Nepomuk Jakob, str. 146–149.

18 Prav tam, str. 247.

19 Prav tam, str. 215.

križci podpisalo 16 mož svetnega in duhovnega stanu, potem ko so »čistu slišali in prov od besede do besede zastopili to krajnsko zapisano našo zavezo«. Navzoč ni bil noben učitelj od drugod, Trnovo pa učitelja tedaj niti še ni imelo, ampak je službo tri mesece zatem nastopil mož, ki je bil hkrati organist. S tem je bila le deloma izpolnjena druga točka pisne zaveze, naj bo učitelj samo učitelj in nič drugega: »De se bo nešel za le-to šulo držati en dober mojster, katirga edino opravilo bo sama šula, zavolo obilnosti otrok, in da se ne bo pečal z drugim rečem, katera ne sliši k podvučenju otrok, de se otroci vselej ob gvišnih urah brez prenehanja vučejo.«²⁰

Učitelja in trška pisarja Jožef Sekol v Lenartu v Slovenskih goricah in Franc Ksaverij Hofbauer v Mozirju

Učiteljska služba se je, kot je splošno znano, šele s tretjim osnovnošolskim zakonom iz leta 1869 dokončno osamosvojila od drugih služb, predvsem od organistovske. Dotlej pa so učitelji opravljali kot svojo glavno ali stransko delo med drugim tudi administrativne, pisarske naloge. Po ustanovitvi modernih občin leta 1849 – že po koncu obravnavanega obdobja – so bili med drugim občinski tajniki. V starejših obdobjih bi temu, kot smo videli, ustrezala služba mestnega in trškega pisarja. Iz časa državnega nadzora nad osnovno šolo po terezijanski splošni naredbi (1774) tako poznamo dva trška pisarja, ki sta bila obenem učitelja, zapustila pa sta nam vsak po en slovenski uradovadni dokument. Dokumenta sta iste vrste, in sicer prisežna obrazca za novosprejete tržane, oba s Štajerskega. Starejšega je med letoma 1788 in 1800 zapisal trški pisar in učitelj Jožef Sekol v (Sv.) Lenartu v Slovenskih goricah, drugega pa med letoma 1818 in 1822 Jožef Hofbauer, trški pisar in učitelj v Mozirju. Ker sta z obema povezani zanimivi zgodbi in ker gre za neposredna zapisa iz uradovalne prakse, si ju bomo ogledali nekoliko natančneje.²¹

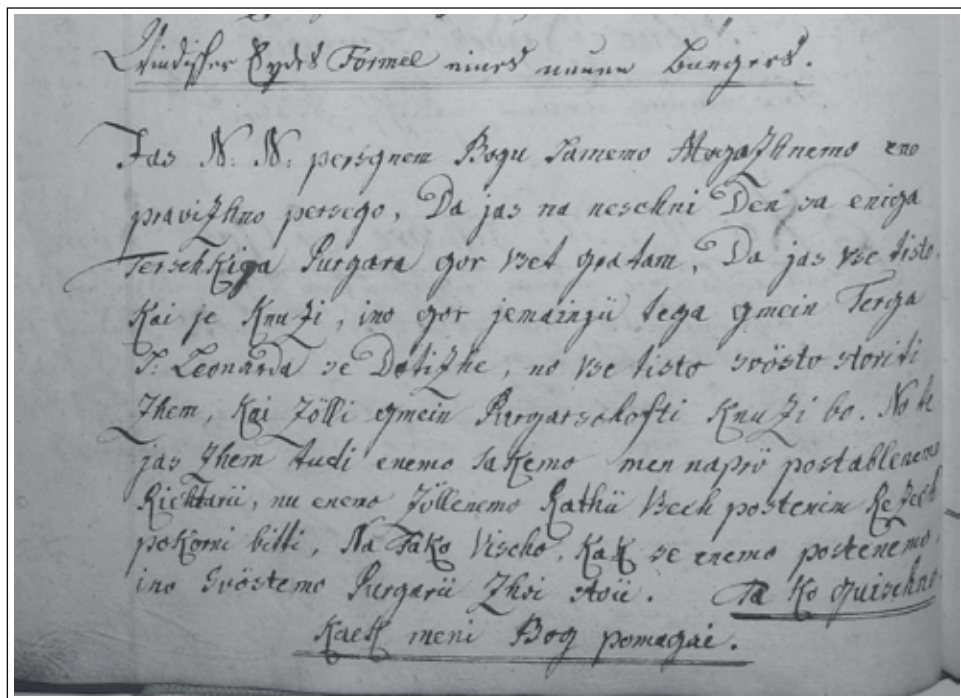
Lenarški prisežni obrazec ni datiran, zapisan pa je v trškem protokolu za obdobje 1786–1843, in sicer kot prevod nemškega obrazca.²² V literaturi je v zvezi z njim najti več zmot, začevši s tem, da je nastal leta 1787 in da gre za obrazec, po katerem so prisegali trški sodniki.²³ Dejansko ga je pod nemški obrazec »vrinila« roka, ki se v protokolu pojavi 18. oktobra 1788 in je do 11. julija 1800 ustvarila veliko večino zapisov, nikjer pa ni povedano, kdo je bila ta oseba, vsekakor lenarški trški pisar. Obstoj pisarske službe je za ta čas dokumentiran, vendar ni pisar nikoli naveden z imenom ne v trškem protokolu ne v župnijskih matičnih knji-

20 Pavlič, Ustanovno pismo, str. 25–26. – V naši objavi je besedilo transliterirano v sodoben slovenski črkopis.

21 Oba dokumenta sta podrobno obdelana v: Golec, *Slovenska prisežna besedila*, MOZ-1 in LEN-1. Mozirska prisega tudi v: Golec, *Mozirska tržanska prisega*.

22 PAM, PAM/0003, Trg Lenart v Slovenskih goricah, šk. 2, trški protokol 1786–1843, pag. 68.

23 Golec, *Slovenska prisežna besedila*, LEN-1/4.

Prisežni obrazec za novosprejete tržane trga Sv. Lenart
v Slovenskih goricah (PAM, PAM/0003, Trg Lenart
v Slovenskih goricah, šk. 2, trški protokol 1786–1843, pag. 68).

gah. Samo posredno, s seznama tržanov, ki so leta 1793 prostovoljno prispevali za vojno zoper Francijo in so navedeni s poklici, je bilo mogoče sklepati, da se je trški pisar skrival v osebi učitelja (Schulmeister) Jožefa Sekola (Joseph Seckol). Primerjava Sekolovih lastnoročnih podpisov (v vlogi krstnega botra) v lenarški krstni matici z rokopisom pisarja v trškem protokolu med letoma 1788 in 1800 je nedvoumno potrdila, da gre za isto osebo. Še več, Jožef Sekol je edini pisec katere od slovenskih trških priseg v slovenskem prostoru, čigar življenjsko pot poznamo od rojstva do smrti; neznanka ostaja le to, kje se je šolal, potrjeno ne v znani župnijski šoli v Rušah pri Mariboru. Pri Sv. Lenartu, kjer se je tudi rodil, je poučeval šest desetletij, vse do pozne starosti oziroma smrti. Na svet je prišel kot tržanski sin Blaža Sekola in Marije, rojene Nußbacher, krščen 6. marca 1735. Ko se je pri 25 letih 19. februarja 1760 oženil, je v poročni matici že označen kot učitelj (Ludimagister). Župnijske matice ga vseskozi označujejo kot »gospoda« in učitelja, 8. aprila 1772 prvič tudi kot trškega svetnika in tržana (Senator, Civis). Vse kaže, da učiteljevanja ni odložil vse do smrti 18. januarja 1818, ko ga mrliška matica označuje kot 82-letnega učitelja in tržana (Schullehrer und Bürger alda). Dva trdna indica kažeta, da je za katedrom vztrajal do zadnjega. Prvič, po sekundarnem viru, lenarški šolski kroniki, je službo učitelja opravljal še leta 1812, pri čemer je

bil hkrati cerkovnik, organist in oznanjevalec. In drugič, dokler je bil Sekol živ, ne srečamo pri Sv. Lenartu nobenega drugega učitelja.²⁴

Besedilo službenega obrazca za novospregate lenarške tržane ima nemški naslov Windischer Eydes Formel eines neuen Bürgers in kratko vsebino, ki jo navajamo v celoti, prečrkovano v sodoben slovenski črkopis: »Jaz, N. N., persegnem²⁵ Bogu samemo Mogačnemo eno pravično persego, da jaz na nešni den za eniga trškiga purgara gor vzet gratam, da jaz vse tisto, kaj je k nuci, ino gorjemajnji(j)²⁶ tega gmajn²⁷ trga S. (vetega) Leonarda se dotiče, no vse tisto zvōsto storiti čem, kaj cōli gmajn²⁸ purgaršofti k nuci bo. No te jaz čem tudi enemo sakemo men naprō postavljenemo²⁹ rihtari nu enemo cōlenemo rati (v) vseh poštenim rečeh pokorni biti. Na tako vižo, kak se enemo poštenemo ino zvōstemo purgari coj³⁰ stoji. Tako gvišno kak meni Bog pomagaj.«³¹

Čeprav je besedilo dobesedni prevod novega nemškega obrazca s prejšnje strani knjige, je med njima nekaj manjših vsebinskih razlik. V pomanjkanju ustreznih slovenskih besed je Jožef Sekol malce poenostavil nekatere nemške formulacije in pri tem še zamenjal vrstni red besed in glagolov, da bi bila slovenska prisega bliže duhu jezika prisežnikov. Ugotovljeno avtorstvo prisege – njen prevajalec je bil lenarški domačin – potrjuje, zakaj kaže jezik opazne poteze slovenskogoriškega narečja. Za Jožefa Sekola je bil merilo lenarški idiom in se, drugače kot pozneje njegov učiteljski tovariš Hofbauer v Mozirju, ni trudil slediti knjižnim zgledom.

Sekolov pravopis je bil precej dosleden, razen uporabe diakritičnih znakov ö in ü, ki pritegneta posebno pozornost. Končni ü srečamo v dajalniku samostalnikov (*jemajnjö, rihtarü, ratü, purgarü*) in v tretji osebi sedanjika ednine glagola stati (*stojü*), vendar nima glasovne vrednosti goričanskega in prleškega naglašeneja [ü], temveč [i] oziroma [ji], enkrat morda tudi [ij]: *gorjemajnjij*. Grafem ö je zapisan pri naglašanih samoglasnikih: *zvōsto, cōli, naprō, cōlenemo, zvōstemo*, in to na mestih, kjer je v narečju [ej], kar je pisec z znakom ö očitno tudi hotel

24 Prav tam, LEN-1/6.

25 Dejansko: *persgnem*. Samoglasnik *e* je izostal po pomoti.

26 Mogoča je množina: *gorjemajnja*, v tem primeru rodilnik *gorjemajnjij*, ker se samostalniček navezuje na glagol dotikati se.

27 Lahko tudi: *gmejn*.

28 Lahko tudi: *gmejn*.

29 Dejansko: *postablenemo*, kar je verjetno napaka.

30 Glede na sestavljeni grafem *zh* bi lahko brali tudi *čoj*, najverjetneje pa gre za pomotoma obrnjeno zaporedje grafemov *h* in *z* – *hzoi*: *hcoj stoji*.

31 V izvirniku: »Jas N: N: persgnem Bogu Samemo Mogazhnemo eno pravizhno persego, Da jas na neschni Den sa eniga Terschkiga Purgara gor vset gratam, Da jas vse tisto, kai je knuzi, ino gor jemainjö tega gmein Terga S: Leonarda se Dotizhe, no vse tisto svōsto storiti zhem, kai zöllli gmein Purgarschofti knuzi bo. No te jas zhem tudi enemo Sakemo men naprō postablenemo Richtarü, nu enemo zöllnenemo Rathü vseh postenim Rezech pokorni bitti. Na Tako Vischo, kak se enemo postenemo, ino Svōstemo Purgarü zhoi stoü. Ta ko Guischno kaek meni Bog pomagai.« Prav tam, LEN-1/2.

ponazoriti. Analogiji za pisanje [ji] kot *ü* in zlasti [ej] kot *ö* najdemo v slovenskih razglasih dveh sodb z bližnjega gradu Hrastovec iz leta 1749, kar morda kaže na tradicijo takšnega svojevrstnega zapisovanja v lokalnem okolju. Glede na čas rojstva pisca prisege Jožefa Sekola (1735), je domneva toliko bolj verjetna. Mladi Sekol bi prav lahko imel učitelja, bodisi v lenarški šoli ali »mentorja« na Hrastovcu, od katerega bi prevzel nekatere posebnosti pisanja. Zdi se, da je želel tudi z zapisom veznika *kak* kot *kaek* podati glasovno vrednost, ki ni čisti [a], čeprav v besedilu pred tem najdemo obliko *kak*.³²

Ni zanemarljivo, da so Sekolov obrazec uporabljali v trgu, ki je imel, sodeč po številnih nemških priimkih, opazno dvojezično slovensko-nemško jezikovno podobo. V t. i. avstrijski ustavni dobi do zloma habsburške monarhije je bil trg v nemških rokah, nemščina kot občevalni jezik pa statistično pred slovenščino. Lenarški prisežni obrazec tako izvira iz trga, ki leži od štajerskih trgov z ohranjenimi slovenskimi prisežnimi besedili najbolj severno in je bil že v 18. stoletju najbolj nemški. V tem kontekstu je razumljivo, da so se v Lenartu pokazale potrebe po prisežnem obrazcu v slovenščini le pri sprejemanju novih tržanov, medtem ko prisežni obrazec za trške svétnike ni dobil slovenskega prevoda, ker zanj ni bilo potrebe. Vse tri nove obrazce s konca 18. stoletja – nemškega za svétnike in tržane (iz leta 1787) ter slovenskega za tržane (iz obdobja 1788–1800) – so skoraj gotovo uporabljali do upravnih reform sredi 19. stoletja. Ni izključeno, da se je zapriganje tržanov po obeh obrazcih, nemškem in slovenskem, kljub arhaičnosti jezika obdržalo še po ukinitvi trške avtonomije in uvedbi občine (1850) ali pa so ju uporabili kot predlogo za nova obrazca.³³

Prav takšno vlogo je imel prisežni obrazec za nove tržane, zapisan v trški protokol Mozirja med letoma 1818 in 1822,³⁴ ko je preminil njegov avtor, trški pisar in učitelj Franc Ksaverij Hofbauer. Na mozirsko tržansko prisego se veže pomota o njenem znatno zgodnejšem nastanku, ki je posledično begala in zavajala slovenistično stroko. Objavitelj prisežnega besedila France Kotnik (1926) je namreč nastanek obrazca postavil v leto 1740, čeprav bi moral opaziti, da so vpisi v knjigi trških protokolov od prvega leta 1740 do leta 1818 vsi sočasnega nastanka in delo iste prepisovalske roke. Za približno 80 let prezgodnja datacija se je vztrajno ponavljala, saj se je knjiga medtem izgubila, postala javnosti dostopna šele leta 1993 in bila objavljena v faksimilu leta 2004. Zmotno Kotnikovo datacijo prisege bi bilo mogoče popraviti ob izdaji faksimila, a se to ni zgodilo vse do leta 2011.³⁵

Mozirski obrazec za nove tržane, prevod nemškega, ki je v knjigo vpisan kot prvi, se v sodobnem slovenskem črkopisu glasi takole: »*Jest, N. N., persežem h Bogu, de jest bodem temo trgo vso zvestobo skazov, tedej ne le samu temo na-*

³² Prav tam, LEN-1/7 in LEN 1/8.

³³ Prav tam, LEN-1/9.

³⁴ ZAC, ZAC/0510, Zbirka Videčnik Aleksander 1696–1981, št. 4, Bürger Buch von Prasberg 1740 [Trška knjiga Mozirja 1740–1919], s. p.

³⁵ Golec, *Slovenska prisežna besedila*, MOZ-1/3 in MOZ-1/4.

prej postaulen(m)o gospodu rihterjo al namestniko, ampak tudi temo magistrato vselej to spodobno pokoršno skazel, ino tudi vse, kar je k pravimo potrdejnu ino h držejnu teh trških pravic ino frejesti³⁶ potrebnu al h pridu, bom sturil al dopernesel, nekol pa taiste zaničovu al cel taistim kaj zuper delel. Tudi jest oblubim se vselej toku, koker se enimo zalmo zraven tudi perseže(n)mo purgerjo spodobi zadržati, ino tudi vselej, kader je le mogoče, se pustit nucat, tedej te mene dane povele zvestu dopolniti, koker gvišnu meni Bog pomaga. Amen.»³⁷

Besedilo je torej okoli leta 1820 napisal trški sindik Franc Ksaverij Hofbauer, čigar pisavo razkrivajo dokumenti trškega arhiva, ki jih je sam podpisoval od začetka leta 1797 do konca leta 1821. Spodnja meja nastanka knjige protokolov in slovenske prisege na njenem začetku je 11. avgust 1818, zgornja pa malo pred Hofbauerjevo smrtjo 9. februarja 1822. Knjiga je bila sprva namenjena samo vpisovanju imen novih trških, pozneje magistratnih svetnikov in novosprejetih tržanov. Po Hofbauerjevi smrti je knjiga za četrto stoletja obmirovala, saj je naslednji trški sindiki niso vodili v skladu z njenim namenom. Vsebina knjige se je spremenila z naslednjim zapisom iz leta 1847, ki govori o izvolitvi (zadnjega) trškega sodnika, nato pa sledijo različne vsebine vse do leta 1919.

Nemški in slovenski prisežni obrazec za nove tržane bi bila prav tako lahko starejšega nastanka, vendar njuni predlogi nista mogli nastati prej kot konec 18. stoletja, ko so tudi v Mozirju začeli uporabljati pojem magistrat (prvič 1792), ki ga omenjata obe prisežni besedili. Nekaj manjših vsebinskih razlik med nemškim izvirnikom in slovenskim prevodom prisege, večinoma poenostavitve v slovenskem besedilu, ne pripomore k ugotavljanju točnejše datacije nastanka. Da je slovensko besedilo prepis, četudi morda šele hkrati s knjigo nastalega prevoda, pričata dva prepisovalska spodrsaljaja.

Tudi če sta predlogi prisežnega obrazca v nemščini in slovenščini nastali že konec 18. stoletja, obstaja le majhna možnost, da njun avtor ne bi bil Franc Ksaverij Hofbauer, ki je obrazca pozneje zapisal v trško knjigo. Kotnik je sklepal, da je prevod nemške prisege delo domačina, »ki je deloma poznal takratno knjižno slovenščino, a tudi domače narečje«. Izkazalo se je, da je imel v znatni meri prav. Hofbauer se je kot učitelj srečeval s pisano slovenščino, za domačina pa je veljal s pridržkom. V Mozirju se sicer ni rodil, a je v trgu živel od najstniških let, ob zapisu oziroma prepisu prisege že blizu štiri desetletja. Od kod se je njegova družina priselila v Mozirje, ni bilo mogoče ugotoviti. Frančevega očeta Frančiška Pavelskega Hofbauerja (*Hoffpauer*) srečamo prvič leta 1782, ko je postal mozirski

³⁶ Lahko tudi: *frajesti*.

³⁷ V izvirniku: »Purgerska Perféga. Jeft N. N. perfeshem h' Bogu ! de jeft bodem temo Tergo v'fo Sveftobo Skasov, tedej ne le Samu temo naprej poftauleno Gofpodu Richterjo, al Naméftniko, ampak tudi temo Magiftrato vfellej to fpodobno Pokorsh(=)no Skasél; ino tudi vfe, kar je k pravimu poterdejnu, ino h' dershejnu téh tershkih Praviz ino Frejefti potrebnu al h'pridu, bom fturil, al dopernéfel, nekol pa taifte sanizhovu al zel taiftim kaj Super delel. Tudi jeft oblubim, Se vfellej toku, koker Se enimo salmo sraun tudi perféshemo Purgerjo Spodobi, sadershati, ino tudi v'fellej, kader je le mogozhe, Se puftit nuzat, tedej te mene dane Povele Svéftu dopolniti, koker gvifhnu Meni Bog pomaga Amen.« Golec, Slovenska prisežna besedila, MOZ-2.

tržan in je ob tem dejanju v trškem protokolu označen kot gozdarski mojster. Franc Ksaverij se je glede na navedbo starosti dvajset let ob poroki 28. januarja 1787 rodil neznano kje leta 1766 ali 1767. Po mozirski šolski kroniki naj bi leta 1787, torej v letu svoje poroke, začel poučevati v svoji hiši kot prvi mozirski učitelj in to ostal do smrti leta 1822. Hkrati je opravljal še službo organista in mežnarja; v mozirskih župnijskih maticah je tako izmenično naveden kot učitelj (*Lehrer*) – prvič leta 1789 in zadnjič 1820 – in organist. Sicer pa je ostal v spominu kot zelo dober učitelj, saj sta bila njegova šola in on sam imenovana za zgledna.³⁸ Ohranjen je tudi zvezek lepopisnih vaj njegovih učencev iz leta 1795, med katerimi je ena dvojezična vaja v nemškem in slovenskem jeziku.³⁹ V trških dokumentih je do konca 18. stoletja največkrat imenovan trški uradnik (*Marktbeamter*) in nato od leta 1801 praviloma podpisan kot sindik (*Synd.*, *Syndiker*), kot tak zadnjič 30. novembra 1821. Neka magistratna zakupna pogodba razkriva Hofbauerjevo pisavo še 18. januarja 1822, tri tedne pred njegovo smrtjo. Preminil je 9. februarja istega leta, po mrliški matici star 53 let.⁴⁰

Jezikovne in pravopisne podobe Hofbauerjevega obrazca se je natančneje lotil Jakob Rigler (1968), ki je po Kotniku povzel, da nekateri lokalizmi kažejo na pisca domačina, a se vidi, da je skušal pisati v knjižni slovenščini. Prihodnjik s končnico *-l* res kaže na prevajalčevo posnemanje knjižne norme, ki jo je zelo verjetno zaznati še v nekaterih oblikah: *samu*, *koker*, *potrebnju*, *zuper*, *zvestu*. Ugotovitev ima danes precej drugačen pomen kot za Riglerja, ki se je zanašal na Kotnikovo veliko prezgodnjo datacijo 1740 in ni mogel vedeti, da je bil pisec izkušen učitelj, prisega pa šele iz 19. stoletja. Glede na piščev učiteljski poklic in pozni nastanek besedila ne preseneča pravilnost slovenskega pravopisa. Po Riglerju je prisega napisana »v dosledni bohoričici, le beseda *Richter* je pisana po nemškem načinu«. ⁴¹ Z odkritjem, da mozirska tržanska prisega ni nastala že leta 1740 – Rigler je dopuščal celo možnost, da je še starejša –, temveč šele okoli leta 1820 in da tudi njena morebitna predloga ne seže globlje kakor v konec 18. stoletja, je besedilo izgubilo velik del pomena, ki so mu ga pripisovali.

Obe različici obrazca, nemška in slovenska, sta ostali v rabi vsaj do leta 1850, ko so razpustili trški magistrat in je nastala občina z izvoljenim županom in občinskim odborom. Ni izključeno, da so slovensko različico (in morda tudi nemško) po tem času uporabili kot predlogo za novi slovenski prisežni obrazec ali da so nekaj časa prisegali še po starem, tako da so izpustili izraze rihtar, namestnik in magistrat, ki so z upravno-politično reformo izginili, izraz purger pa sčasoma nadomestili s tržanom. Institucija tržana je namreč obstala še globoko v drugo polovico 19. stoletja, nemara vse do prve Jugoslavije.⁴²

³⁸ Prav tam, MOZ-6.

³⁹ SŠM, Arhiv, sign. 506, lepopisni zvezek Probeschritten Praßberg/Mozirje. – Prim. Schmidt, *Zgodovina šolstva*, str. 238, 241 (faksimile dvojezične vaje).

⁴⁰ Golec, *Slovenska prisežna besedila*, MOZ-1/6.

⁴¹ Prav tam, MOZ-1/8.

⁴² Prav tam, MOZ-1/9.

Šolniki kot zapisovalci oporok

Konec 18. stoletja začnemo šolnike srečevati tudi kot zapisovalce oporok. Po zadnjih ugotovitvah poznamo do leta 1850 skupno 42 slovenskih oporok, prve tri nastale v obdobju 1671–1713, vse druge pa od okoli 1790 dalje. Pri zapisovalcih je lepo opazen trend, ki ga lahko označimo kot splošnega. Prva dva iz zadnje tretjine 17. stoletja, ki sta svojo zadnjo voljo oba napisala lastnoročno, sta baronica in prelat, torej pripadnika socialno in pravno privilegiranega prebivalstva. Tretji oporočitelj, stanovsko že nižje, je trški svetnik in je testament v začetku 18. stoletja morda prav tako sestavil sam. Na prelomu iz 18. v 19. stoletje sta med maloštevilnimi zapisovalci dva »šolmoštra«, od katerih je eden napisal lastno oporoko, nato pa sledijo izključno zapisi oporok po tretji osebi. Opazno je, da je v prvi generaciji zapisovalcev, nekako do konca prve četrtine 19. stoletja, najti več uradnikov in pomožnih uradnikov kot pozneje, ko vse bolj prihajajo v ospredje navadni kmečki ljudje. Nastajanje slovenskih oporok je omogočila predvsem razširjena pismenost, ki je v prvi polovici 19. stoletja ponekod zajela že opazen delež podložniškega življa. Vzporedno s slovenskimi zapisi ustnih oporok so v istih okoljih še vedno nastajali tudi zapisi v nemščini. Razlogi za zapis oporoke v oporočiteljevi materinščini namesto v uradnem jeziku so bili od primera do primera različni in so se lahko prepletali oziroma dopolnjevali. Sklepati gre predvsem na dva: na neznanje nemščine pri zapisovalcih in na željo oporočiteljev in oporočiteljic, da bi okolica njihovo zadnjo voljo povsem natanko razumela.⁴³

Ne preseneča, da je drugo najstarejšo podložniško oporoko, nastalo 19. marca 1795, zapisal »šolmošter«, in sicer Jožef Skubic iz Škocjana pri Novem mestu,⁴⁴ kjer po uradnih podatkih v tem času ni bilo trivialke, tako da je bil le nominalno učitelj.⁴⁵ Skubic je v navzočnosti prič kot »naprošen fertigavc« zapisal zadnjo voljo klevčevskega podložnika Andreja Češnovarja. Žal velja izvirnik oporoke danes za izgubljenega in je znan samo iz objave. Jezik kaže značilne dolenske poteze, črkopis pa je precej dosledna knjižna bohoričica tega časa.⁴⁶ Zanimivo je, da je taisti škocjanski »šolmošter« neposredno povezan tudi s kronološko naslednjo oporoko, ki je nastala istega leta 1795 in je po starosti tretja najzgodnejša znana podložniška oporoka. Oporočiteljica Jera Globevnica je v oporoki, narekovani (klevčevskemu gosposčinskemu) uradniku, imenovala za svojega glavnega dediča »tega v Šenkocjanu stoječiga šulmajstra Jožefa Skubca« in se spomnila tudi (še neustanovljene) trivialke: »Jest zašafam za normal šulo dva goldinarja.«⁴⁷

43 Golec, *Slovenske oporoke*, razdelka 1 in 4.

44 Prav tam, razdelek 3, 05 – Klevčevž 2.

45 Golec, Najstarejša oporoka učitelja, str. 369–370.

46 Prva objava: Umek (ur.), *Slovenščina v dokumentih*, str. 36–38. – Druga objava je bila narejena po prvi, v njej pa pomotoma manjkata dve vrstici (Košir, Primeri starejših oporok, str. 112). Tretja objava: Golec, *Slovenske oporoke*, razdelek 3, 05 – Klevčevž 2.

47 ARS, AS 743, Gospostvo Klevčevž, fasc. 4, Oporoke, 7. 12. 1795. Objavi: Košir, Primeri starejših oporok, str. 113–114; Golec, *Slovenske oporoke*, razdelek 3, 06 – Klevčevž 3.

Omemba »normal šule« preseneča glede na uradne podatke, po katerih Škocjan ni imel »prave« šole, vendar ni mogoče, da bi bila mišljena šola v katerem drugem kraju, saj bi bilo to nedvomno povedano. Iz oporoke tako spoznamo živo slovensko terminologijo, povezano s šolo. Ni gotovo, ali je Jožef Skubic preživel svojo dobrotnico in prišel do oporočnega volila, saj je umrl že 28. aprila 1800. Skoraj brez dvoma se je rodil 10. januarja 1764 v Višnji Gori kot sin tamkajšnjega »šolmoštra« Fortunata Skubica (1736–1801).⁴⁸ Tega poznamo kot poznejšega »šolmoštra« na Svibnem pri Radečah, kjer je 30. marca 1801, malo pred smrtjo, lastnoročno napisal svojo oporoko v slovenščini.⁴⁹ Ker je obvladal nemško, izbira slovenščine na prvi pogled preseneča. Najbrž se je zanj odločil, ker sta se pod oporoko kot priči podkrižala dva nepismena človeka, ki torej besedila ne bi mogla razumeti, če ne bi bilo napisano v njuni materinščini. Skubic starejši je bil drugače od Skubica mlajšega znatno slabše podkovan v knjižni slovenščini. Dosledna raba bohoričice mu je bila tuja, čeravno se je šumevce in sičnike trudil zapisovati enotno. Slovensko je očitno pisal tako, kot se je navadil v mladosti, potem pa je morda deloma sledil tiskanim zgledom. Pravopisne poteze njegove oporoke pričajo, da se je k slovenščini zatekal le v sili. Že združevanje in delitev besed kažeta na pisca, neveščega knjižne slovenščine. Gotovo je sicer prebiral prevod Svetega pisma in maloštevilne slovenske tiske, ni pa se trudil posnemati ne njihovega jezika ne pravopisa.⁵⁰

Med slovenskimi oporokami iz prve polovice 19. stoletja je le še ena, ki jo lahko pripišemo šolniku v širšem pomenu besede. 27. februarja 1829 je Anton Kadunc, mežnar in organist v Marija Širju nad Zidanim Mostom, v okornem jeziku, a precej dosledni bohoričici zapisal ustno oporoko podložnice Elizabete Pavelšek.⁵¹

Slovenske oporoke, ki se začnejo vrstiti od konca 18. stoletja, postajajo sčasoma, kot rečeno, vse bolj delo navadnih ljudi z različno stopnjo opismenjenosti. Dejstvo, da so oporoke zdaj čedalje pogostejše pisali v slovenščini in da so kot zapisovalci prihajali v ospredje kmečki ljudje, pa sta tesno povezani z njihovo elementarno šolanostjo. Trivialna šola jih je funkcionalno opismenila in jih usposobila za sestavljanje preprostejših poslovnih pogodb, dogovorov, oporok in podobnega, v prvi vrsti v nemščini, a vsaj ponekod tudi v slovenščini. Na mesto šolnikov kot sestavljavcev slovenskih (pol)uradnih besedil in zapisov nasploh so tako v predmarčni dobi odločno stopili njihovi učenci.

48 Golec, Najstarejša oporoka učitelja, str. 370.

49 ARS, AS 166, Mesto Višnja Gora, šk. 6, snopič Zapuščinski akt Fortunata Skubca 1801, priloga A, 30. 3. 1801. – Objavi: Golec, Najstarejša oporoka učitelja, str. 361–363; Golec, *Slovenske oporoke*, razdelek 3, 07 – Svibno pri Radečah.

50 Golec, Najstarejša oporoka učitelja, str. 366–367.

51 ZAC, ZAC/0530, Krajevno sodišče gosposčine Ojstrica in Podgrad, šk. 9, N9/4, zapuščinski spis Elizabete Pavelšek ali Godlar. – Objava: Golec, *Slovenske oporoke*, razdelek 3, 22 – Marija Širje pri Zidanem mostu.

Povzetek

Prispevek obravnava šolnike v širšem pomenu besede kot ustvarjalce uradovnih zapisov v slovenskem jeziku, preden je slovenščina leta 1849 postala eden od uradnih jezikov habsburške monarhije. Do srede 19. stoletja so slovenski dokumenti nastajali le izjemoma, še največ prisege, od srede 18. stoletja pa v večjem številu tudi prevodi oblastnih razglasov in od konca stoletja oporoke.

V prispevku so zajeti vsi ugotovljeni primeri, v katerih je dokument potrjeno sestavil šolnik, in osvetljene okoliščine njegovega nastanka. Prvi tak dokument je šele iz srede 18. stoletja in je normativne narave: Filip Jakob Repež, organist v Starem trgu pri Ložu, sicer avtor tiskanih pesmaric in nabožnih besedil, je sestavil rokopisna navodila za svoje naslednike organiste. Dva prisežna obrazca za novosprejete tržane sta delo učiteljev, ki sta hkrati opravljala službo trškega pisarja. Prvega je med letoma 1788 in 1800 sestavil Jožef Sekol v Lenartu v Slovenskih goricah, drugega pa okoli leta 1820 Franc Ksaverij Hofbauer v Mozirju. Učitelji in organisti so bili nadalje udeleženi pri zapisovanju ustnih oporok. Tako je Jožef Skubic iz Škocjana pri Novem mestu leta 1795 zapisal drugo najstarejšo znano podložniško oporoko v slovenščini, njegov oče, prav tako le nominalni učitelj (šolmošter), pa je leta 1801 na Svibnem pri Radečah sestavil v materinščini lastno oporoko. V zadnjih desetletjih obravnavane dobe je čutiti vpliv šolnikov na povečano stopnjo pismenosti med kmečkim življem, ki se je prav tako odrazila v slovenskem (pol)uradovnem pismenstvu, zlasti v zapisovanju ustnih oporok.

Viri in literatura

Viri

Arhiv Republike Slovenije (= ARS):

- AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko: I. reg., šk. 93.
- AS 7, Deželno glavarstvo na Kranjskem, politični oddelek: šk. 23 in 75.
- AS 166, Mesto Višnja Gora: šk. 6.
- AS 743, Gospodstvo Klevevž: fasc. 4.

Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, Ljubljana, Sekcija za zgodovino slovenskega jezika:

- Vaso Suyer, Kartoteka patentov.

Pokrajinski arhiv Maribor (= PAM):

- PAM/0003, Trg Lenart v Slovenskih goricah: šk. 2.

Slovenski šolski muzej (= SŠM):

- Arhiv: sign. 506.

Zgodovinski arhiv Celje (= ZAC):

- ZAC/0510, Zbirka Videčnik Aleksander 1696–1981: št. 4.
- ZAC/0530, Krajevno sodišče gosposčine Ojstrica in Podgrad: šk. 9.

Literatura

- Aškerc, A.[nton]: Slovenski prisegi iz ljubljanskega mestnega arhiva. *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko IX* (1899), str. 73–74.
- Č.: Pisanje iz starejših časov. *Slovenski narod XII* (1879), št. 192, 22. 8. 1879, s. p.
- Dolenc, Metod: „Gorske bukve“ v izvirniku, prevodih in priredbah. Ljubljana: Akademija znanosti in umetnosti, 1940.
- Golec, Boris: Ljubljansko škofijsko gospostvo (Pfalz) – zakladnica slovenskih sodnih priseg (1752–1811). *Arhivi* 28 (2005), str. 239–312.
- Golec, Boris: Mozirska tržanska prisega iz leta 1740 – »usodna« zmeta izpred 90. let v ČZN 1926. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 87, NV 52 (2016), št. 1–2, str. 5–19.
- Golec, Boris: Najstarejša oporoka učitelja v slovenščini. Kulturnozgodovinski oris dokumenta in njegovega avtorja. *Šolska kronika* 25 (2016), št. 3, str. 350–373.
- Golec, Boris: *Nedokončana kroatizacija delov vzhodne Slovenije med 16. in 19. stoletjem. Po sledih hrvaškega lingvonima in etnonima v Beli krajini, Kostelu, Prekmurju in Prlekiji.* (Thesaurus memoriae. Opuscula 3). Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, 2012.
- Golec, Boris: *Slovenska prisežna besedila trških skupnosti in neagrarnih poklicnih skupin do konca predmarčne dobe.* Ljubljana: Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, 2011. <http://nl.ijs.si/e-zrc/prisege2/index-sl.html>.
- Golec, Boris: *Slovenske oporoke in prisežna besedila o oporokah (1671–1850).* Elektronske znanstvene monografije (eZmono). Ljubljana: Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU, 2017.
- Gruden, Josip: *Zgodovina slovenskega naroda. I. del.* (Reprint prve izdaje, ki je izšla v 6 zvezkih v letih od 1910 do 1916). Celje: Mohorjeva družba, 1992.
- Kidrič, France: Edling Janez Nepomuk Jakob, geslo v: *Slovenski biografski leksikon. Prva knjiga Abraham – Lužar.* Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1925–1932, str. 146–149.
- Kidrič, Fr.[ance]: Opombe k protiref. (katol.) dobi v zgodovini slovenskega pismenstva. *Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino III* (1921–22), str. 73–80.
- Kebe, Janez: *Loška dolina z Babnim Poljem. Zgodovina župnij Stari trg pri Ložu in Babno Polje.* Ljubljana: Družina, 1996.
- Koruza, Jože: O zapisanih primerih uradne slovenščine iz 16., 17. in 18. stoletja. *Jezik in slovstvo XVIII*, (1972/73), str. 193–200, 244–254.
- Košir, Matevž: *Prisege v slovenščini.* *Arhivi* 15 (1992), št. 1–2, str. 6–11.
- Legiša, Lino (ur.) – Gspan, Alfonz (ur.): *Zgodovina slovenskega slovstva. I do začetkov romantike.* Ljubljana: Slovenska matica, 1956.

- Lukman, Franc Ksav.[erij]: Repež (Repesh, Repish) Filip Jakob, geslo v: *Slovenski biografski leksikon. Tretja knjiga Raab–Schmidl*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1960–1971, str. 83.
- Pavlič, Slavica: Ustanovno pismo trnove šole. *Kronika XIV* (1966), št. 1, str. 25–28.
- Pohlin, Marko: *Kraynska grammatika. Bibliotheca Carnioliae*. Znanstvenokritična izdaja. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2003.
- Reisp, Branko: O najstarejših tiskanih uradnih razglasih v slovenščini. *Kronika 15* (1967), št. 2, str. 91–94.
- Ribnikar, Peter: *Slovenske podložniške prisege patrimonialnega sodišča Bled*. Ljubljana: Partizanska knjiga, 1976.
- Umek, Ema (ur.) idr.: *Iz roda v rod. Pričevanja o slovenskem jeziku* (Publikacije Arhiva SR Slovenije, Katalogi, Zvezek 5). Ljubljana: Arhiv SR Slovenije, 1982.
- Umek, Ema (ur.): *Slovenščina v dokumentih skozi stoletja. Razstava ob 25-letnici samostojnega delovanja Arhiva Slovenije*. Ljubljana, 8. do 17. februarja 1971. Ljubljana: Arhiv SR Slovenije, 1971.
- Weiss, Janez: Reformacija na Metliškem. Prispevek k celovitejšemu razumevanju pojava protestantizma na Slovenskem. *Kronika 58* (2010), št. 3, str. 685–712.

Zusammenfassung

Lehrer und das amtliche Schrifttum bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts **Boris Golec**

Der Beitrag befasst sich mit Pädagogen im weiten Sinne des Wortes als Schöpfern der amtlichen Aufzeichnungen in slowenischer Sprache, bevor diese im Jahr 1849 eine der Amtssprachen der Habsburger Monarchie wurde. Bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts waren slowenische Dokumente selten, meistens Eide, von der Mitte des 18. Jahrhunderts Übersetzungen von Herrschaftlichen Bekanntmachungen und seit Ende des Jahrhunderts auch Testamente.

Der Beitrag umfasst alle Fälle, in denen das Dokument vom Lehrer verfasst wurde und beleuchtet die Umstände seiner Entstehung. Das erste Dokument stammt aus der Mitte des 18. Jahrhunderts und hat einen normativen Charakter: Filip Jakob Repež, Organist im Altenmarkt bei Laas („Stari trg pri Ložu“), Autor der gedruckten Gesangbücher und geistlichen Texte, verfasste handschriftliche Anweisungen für seine Nachfolger.

Zwei Vereidigungsformulare für neue Marktbürger wurden von Lehrern verfasst, die gleichzeitig als Marktschreiber arbeiteten. Das erste Vereidigungsformular wurde zwischen 1788 und 1800 vom Jožef Sekol in Sankt Leonhard in Windischen Büheln („Lenart v Slovenskih goricah“) verfasst und das zweite vom Franc Ksaverij Hofbauer in Praßberg („Mozirje“) (um 1820). Lehrer und Organisten waren auch bei den Aufzeichnungen der mündlichen Testamente beteiligt. Jožef Skubic aus Škocjan bei Rudolfswerth („Škocjan pri Novem mestu“) schrieb im Jahr 1795 das zweitälteste bekannte Untertanentestament in slowenischer Sprache. Sein Vater, auch Lehrer, verfasste im Jahr 1801 in Scharfenberg bei Ratschach („Svibno pri Radečah“) sein eigenes Testament in der Muttersprache. In den letzten Jahrzehnten des Bezugszeitraums spürt man die Einwirkung der Lehrer auf die Alphabetisierung der bäuerlichen Bevölkerung. Diese manifestiert sich auch im slowenischen amtlichen Schrifttum, vor allem bei der Aufzeichnung von mündlichen Testamenten.